

آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاده (علیه السلام)

مریم لطیفی^۱

چکیده

گاهی انسان بر اثر عوامل مختلف مانند: پیروی از شیطان یا پیروی از هوای نفس وارد ظلمت شده و از مسیر حقیقی گمراه می‌شود و لازم است با کمک عقل و نقل و به رهبری وحی از گمراهی نجات یابد در غیر این صورت سقوط او حتمی است، بر این اساس رها کردن انسان و رساندن او به وادی هدایت از اهداف و ویژگی های معصومین (علیهم السلام) می باشد. امام سجاده (علیه السلام) نیز معصومین را وسیله پیوند خلق با خالق و هدایت آنان به سوی حضرت حق و بهشت خوانده و خود ایشان نیز در قالب مناجات‌های مختلف مردم را هدایت می‌کردند، مناجات‌های امام سجاده (علیه السلام) تلاوایی از قرآن هستند و مضامینی قرآنی دارند؛ امام سجاده (علیه السلام) مفسر آگاه قرآن و پیشوای مناجات کنندگان است و به زیبایی به مناجات و راز و نیاز با خداوند می پردازد یکی از عارفانه ترین مناجات ایشان، مناجات الزاهدین نام دارد، همه مناجات امام سجاده (علیه السلام) مملو از آموزه‌ها و نکات هدایتی هستند؛ بررسی آموزه های هدایتی همه این مناجات در یک مقاله کوتاه نمی‌گنجد بر این اساس هدف اصلی این مقاله بررسی آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاده (علیه السلام) می باشد که بر اساس روش توصیفی — تحلیلی نگارش یافته و پژوهش از نوع کیفی است و از جمله مطالعات کتابخانه‌ای به شمار می‌رود، از نتایج این پژوهش می‌توان به آموزه های هدایتی مانند کسب تقوا و پاکی، کسب معرفت رب و محبت به خدا، عدم حب دنیا و... اشاره نمود.

^۱ - دانش آموخته سطح ۲، مرکز آموزش های غیرحضوری حوزه های علمیه خاوران، قم. maryamlatifi1366@gmail.com

واژه های کلیدی: آموزه ، مناجات ، مناجات الزاهدین ، امام سجاد(علیه السلام).

مقدمه

یکی از موضوعات مهم در جامعه امروزی نیاز انسان ها به کسب هدایت و آموزه های هدایتی است، هدایت از اصلی ترین مفاهیم زندگی به خصوص در اهداف و شیوه حیات بشری است. منظور از هدایت در تعالیم اسلامی نشان دادن راه دستیابی به مقصد از طریق قانون سعادتبخش، تعلیم معارف، امر به فضائل و یا رساندن راهیان به هدفی که ایصال به مطلوب باشد یعنی پروردگار نیروهای علمی انسان را از بینش خاص و نیروهای عملی او را از کشش و کوشش مخصوص برخوردار کند تا فهم و مشاهده معارف الهی و پیمودن راه و نیل به هدف نهایی به وفق مرد حاصل شود.

در میان معصومین (علیهم السلام)، حضرت سجاد (علیه السلام) سبک و سیاق متفاوتی در جهت هدایت مردم داشتند و آن بیان آموزه های هدایتی در قالب مناجات دعا بود، از مهمترین مناجات هدایت گونه امام سجاد (علیه السلام) مناجات الزاهدین ایشان است ، مناجات الزاهدین یکی از دعاهای پانزده گانه امام سجاد (علیه السلام) و پانزدهمین از دعاهای خمس عشر می باشد که در فارسی به مناجات پارسایان معروف است.

دغدغه و ضرورت موضوع این است که نیازمندی انسان به هدایت و آموزه های هدایتی در عصر امروزی بسیار ضروری می باشد و در این میان بهره گرفتن از الگوهای دینی حائز اهمیت است، سبک و سیاق امام سجاد (علیه السلام) در مناجات الزاهدین، نیایشی در چگونگی عرض حاجت و طلب حوائج مادی، معنوی و همچنین نکات هدایتی را بیان داشته است. لذا ضروری است که انسان برای کسب نکات و آموزه های هدایتی در همه زمینه ها به این مناجات توجه و اکتفا کند؛ چرا که مناجات امامی که مصون از خطا است مسلما حاجات و نیازهای مادی و معنوی مانند هدایت انسان را برآورده می سازد.

از نظر پیشینه نظری می‌توان پیشینه موضوع را همزمان با ایراد مناجات الزاهدین توسط امام معصوم دانست، از نظر پیشینه تجربی با مراجعه به سایت‌ها و کتابخانه‌های مختلف در این زمینه چنین به دست آمد که مقله یا رساله‌ای تحت این عنوان خاص یعنی آموزه‌های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد(علیه السلام) وجود ندارد ولی برخی کتب و مقالات مشابه این عنوان وجود داشتند که به جهت رعایت اختصار برخی از آنها ذکر می‌شود: (۱) کتاب: «سجاده‌های سلوک: شرح مناجات‌های حضرت سجاد (علیه السلام)»، تألیف: محمد تقی مصباح (۲) کتاب: «دانستنی‌های صحیفه سجاده‌یه»، تألیف: مصطفی اسرار، (۳) مقاله تبیین دعا و مبانی نظری آن در نظام تربیتی اسلام با تکیه بر صحیفه سجاده‌یه؛ نوشته عصمت همتی، مجله: آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، زمستان ۱۴۰۰، شماره ۱۴؛ وجه تمایز این نوشتار با سایر کتب و پژوهش‌ها در این است که در نوشتار حاضر به بررسی آموزه‌های هدایتی مناجات الزاهدین پرداخته شده است در حالی که این امر تاکنون در هیچ پژوهشی انجام نگرفته است؛ اکنون سؤال اصلی پژوهش این است که آموزه‌های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد(علیه السلام) چه هستند؟ محقق در صدد است که با مراجعه به منابع به این سؤال پاسخ دهد.

۱. مفهوم شناسی

در این قسمت از نوشتار مفهوم برخی واژه‌های مهم مقاله بیان می‌شود.

۱-۱. آموزه:

آموزه در لغت به معنای آموزش، آگاهی دادن، واحد آموزشی و آگاهی بخشی است.^۱ و در تعریف اصطلاحی آموزه به معنای اصول آموزش و اصول تعلیمی و راهنمایی می‌باشد که افراد می‌توانند با پیروی از این اصول تعلیم بخش، به اهداف اساسی در زندگی خود دست پیدا کنند و آن‌ها را بیمایند.^۲

^۱ - معین، فرهنگ فارسی معین، واژه آموزه.

^۲ - دهخدا، لغتنامه دهخدا، واژه آموزه.

۲-۱. هدایت

واژه هدایت در لغت از ریشه «هدأ» و به معنای سکون، آرامش، بدون سر و صدا و حرکت، سکونت گزیدن می‌باشد.^۱ و نیز به معنای توقف از حرکت، سکونت و خواب در شب، ساکت نمودن بچه و خواباندن آن آمده است.^۲ همچنین هدایت در لغت به معنای دلالت و ارشاد و نشان دادن مقصد است و به دو نوع است هدایتی و تشریحی.^۳

هدایت در اصطلاح عبارت است از نشان دادن هدف و راهنمایی افراد.^۴ در برخی موارد مقصود از هدایت پایداری و استوار ماندن در مسیر و راه است.^۵ بنابراین هدایت، شناختن درست و صحیح هدف، انتخاب راه و طریق صحیح برای رسیدن به هدف و پایداری در مسیر است و هدایت در عام‌ترین معنای خود شامل همه مخلوقات خداوند می‌گردد.^۶

۳-۱. آموزه های هدایتی

محتوای آموزش در بخش های گوناگون هدایت انسان به سمت مسیر و اهداف اصلی را آموزه های هدایتی نام دارد^۷ و همچنین آموزش در حوزه هدایت را آموزه هدایتی معنا کرده اند. همچنین می‌توان گفت آموزه های هدایتی یعنی کارهای آموزشی در جهت فهماندن گزاره های هدایتی و شناختن و شناساندن فضایل و رذایل و زمینه سازی برای ایجاد نگرش و روی آوردن به هدایت و تقید و پای بندی

۱ - فراهیدی، العین، ج ۴، ص ۷۹.

۲ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۱۸۰.

۳ - داوودی لیپائی، هادیان به سوی ملکوت، ص ۱۶۴.

۴ - طباطبایی، تفسیرالمیزان، ج ۱، ص ۵۶.

۵ - طبرسی، تفسیر مجمع البیان، ج ۸، ص ۲۶۵.

۶ - طباطبایی، همان کتاب، ج ۱، ص ۲۹.

۷ - دهخدا، همان کتاب، واژه آموزه.

و عینیت دادن ارزش ها به منظور رسیدن به سعادت و کمال.^۱

۴-۱. مناجات

مناجات در لغت به معنای رازگویی و عرض نیاز و حاجت به درگاه خدا همراه باشکر او است. به معنای راز گفتن و گفتگوی پنهانی با کسی، راز و نیاز و نجوی کردن آمده است^۲؛ مناجات را به این معنا نیز دانسته‌اند که در مکان بلندی با شخصی به صورت راز خلوت کنی.^۳ در اصطلاح مناجات بیشتر بر سخنانی در قالب نظم و نثر به کار می‌رود که برای رازگویی و عرض نیاز و حاجت به درگاه خداوند همراه ب سپاس گذاری از او استفاده می‌ود و گاه در بردارنده توبه و بازگشت از گناه نیز است.^۴ در مفهوم قرآنی مناجات آمده است که مناجات کنندگان برای مناجات از مردم دوری می‌کنند^۵، مناجات گاه برای دعاها و اذکاری که سحرهای ماه رمضان برای بیدار کردن مردم خوانده می‌شود، مورد استفاده قرار می‌گیرد. کلمه مناجات در قرآن بکار نرفته است ولی مفهوم آن در کلماتی مانند «نجواکم»، «ناجیتم»^۶ و «نداء خفیا»^۸ استفاده شده است.

۵-۱. مناجات الزاهدین

مُناجاتُ الزَّاهِدِینِ یا مناجات پارسایان یکی از دعاها و نیایش های پانزده گانه امام سجّاد (علیه

۱ - بهمنش ، مقاله تربیت اخلاقی ، ص ۶.

۲ - حمیری، شمس العلوم، ج ۱۰، ص

۳ - راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۷۹۳؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۰، ص ۴۷

۴ - دهخدا، لغتنامه دهخدا، ذیل واژه مناجات؛ انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ذیل واژه مناجات.

۵ - طبرسی، تفسیر مجمع البیان، ج ۵، ص ۸۱

۶ - انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ذیل واژه مناجات

۷ - مجادله: ۱۲-۱۳.

۸ - مریم: ۳.

السلام) است که در کتاب های مختلفی مانند : صحیفه ثانیة سجادیة ، بحار الانوار^۱ و مفاتیح الجنان^۲ آمده است؛ در آن مضامینی در نکوهش دنیا و معرفی دنیا اینکه محل فریب و نیرنگ ، خدعه و مکر است و همچنین در این مناجات امام درخواست مقام زهد و ترک دنیا را دارد و از خداوند می خواهد حب به دنیا نداشته باشد و درک لذت انس با خداوند و لقاء و شهود جمال خداوند نصیب او شود. صاحب بحار الانوار زمان خواندن این مناجات نامه را شب جمعه تعیین نموده است.^۳

۲. متن و ترجمه دعای مناجات الزاهدین

متن عربی دعای مناجات الزاهدین عبارت است از : « اَللّٰهُمَّ اَسْكِنْتَنَا دَارًا حَفَرَتْ لَنَا حُفْرَ مَكْرِهًا وَ عَلَّقَتْنا بَايِدِي الْمَنِيَا فِي حَبَائِلِ غَدْرِهَا فَالَيْكَ نَلْتَجِيْءُ مِنْ مَكَائِدِ خُدْعِهَا وَ بِكَ نَعْتَصِمُ مِنَ الْاَغْتِرَارِ بِزَخَارِفِ زِينَتِهَا فَاِنَّهَا الْمُهْلِكَةُ طُلَابِهَا، الْمُتَلَفَةُ حُلَالِهَا الْمُحْشَوَةُ بِالْاَلْفَاتِ، الْمَشْحُوْنَةُ بِالنَّكِبَاتِ اَللّٰهُمَّ فَزَهِّدْنَا فِيْهَا وَ سَلِّمْنَا مِنْهَا بِتَوْفِيْقِكَ وَ عِصْمَتِكَ وَ اَنْزِعْ عَنَّا جَلَابِيْبَ مُخَالَفَتِكَ وَ تَوَلَّ اُمُوْرَنَا بِحُسْنِ كِفَايَتِكَ وَ اَوْفِرْ مَزِيْدَنَا مِنْ سَعَةِ رَحْمَتِكَ وَ اَجْمِلْ صِلَاتِنَا مِنْ فَيْضِ مَوَاهِبِكَ وَ اَغْرِسْ فِيْ اَفْئِدَتِنَا اَشْجَارَ مَحَبَّتِكَ ، وَ اَتِمِّمْ لَنَا اَنْوَارَ مَعْرِفَتِكَ وَ اَذِقْنَا حَلَاوَةَ عَفْوِكَ وَ لَمَذَّةَ مَغْفِرَتِكَ وَ اَقْرِرْ اَعْيُنَنَا يَوْمَ لِقَائِكَ بِرُؤْيَتِكَ وَ اَخْرِجْ حُبَّ الدُّنْيَا مِنْ قُلُوْبِنَا كَمَا فَعَلْتَ بِالصَّالِحِيْنَ مِنْ صَفْوَتِكَ، وَ الْاُبْرَارِ مِنْ خَاصَّتِكَ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ، وَ يَا اَكْرَمَ الْاَكْرَمِيْنَ ».^۴

۱ - مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۱، ص ۱۵۳ ۱۵۲

۲ - قمی، مفاتیح الجنان، ص ۱۷۹.

۳ - مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۱، ص ۱۵۲

۴ - قمی، همان کتاب، ص ۱۷۹. (دعای مناجات الزاهدین)

ترجمه دعا عبارت است از : « خدایا ما را در خانه‌ای جا داده‌ای که سر راه ما گودال‌های نیرنگ را کنده ، و در دام‌های فریب خود ما را به چنگال‌های مرگ آویخته، پس به سوی تو پناه آوریم از دام‌های فریبش ، و به تو نگهداری جوئیم از مغرور شدن به زر و زیور آراسته‌اش، زیرا که دنیا جویندگانش را به هلاکت اندازد و واردین (ساکنان دلبسته) خود را نابود کند، آکنده است از بلا و زیان و پر است از رنج و سختی . خدایا! پس ما را در دنیا پارسا کن ، و به وسیله توفیق و نگهداری خود ما را از شرورش سالم بدار ، و بیرون آر از بر ما جامه‌های مخالفت و نافرمانیت را ، و با حسن کفایت خود امور ما را سرپرستی فرما ، و از رحمت وسیع خود سهمیه عطای ما را افزون گردان ، و جایزه‌های ما را از سرچشمه پر فیض مواهبت نیکو گردان، و بنشان در دل‌های ما درخت‌های محبت را ، و کامل گردان بر ما انوار درخشنده معرفت را ، و بچشان به ما شیرینی عفو و لذت آمرزش را ، و دیدگانمان را در روز قیامت به مشاهده جمالت روشن کن ، و دوستی دنیا را از دل‌های ما بیرون کن ! ، آنگونه که درباره برگزیدگانت و نیکان از خواص درگاهت چنین کردی ، به رحمتت ای مهربان‌ترین مهربانان و ای کریم‌ترین کریمان».

۳. مهمترین آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد(علیه السلام)

به طور کلی مناجات انسان با خداوند به دو علت است: ۱. راز و نیاز و دعا برای برآورده شدن حاجات و رفع مشکلات مادی ۲. راز و نیاز و مناجات با خداوند در جهت ارتباط عاشقانه و معنوی با خداوند و برآورده شدن نیازهای معنوی .^۱

همه دعاها و مناجات‌های امام سجاد (علیهم السلام) بهره گرفته از آیات قرآنی و وحی الهی هستند و این نشانگر آن است که این امام بزرگوار احاطه کافی و وافی به آیات قرآن داشته اند و دعا‌های خود را براساس آیات قرآن بر زبان جاری ساخته‌اند و در واقع اسلوب ثقلین آن است که برای درک قرآن

۱. اسدی گرمارودی ، راز و رمز نیایش ، صص ۱۶ و ۱۵.

باید به کلام معصوم نگریست و برای درک کلام معصوم باید به قرآن مراجعه کرد زیرا مترجم حقیقی قرآن انسان کامل است.

ادعیه و مناجات امام سجاد همانند سایر ادعیه و مناجات هایی که در قرآن و یا از سوی اهل بیت آمده اند تنها در جهت رفع گرفتاری ها و بلاها و یا حاجات مادی نیست. بلکه فرازهایی از آنها خالی از هر گونه نیاز مادی است بلکه بیشتر به جنبه معنوی مخصوصا بعد هدایتی و عبادی اشاره دارند، بنابراین انسان باید فراغتی برای خود بگذارد و علاوه بر وظایف عبادی مختصری که واجب هستند، به مناجات عبادت و نیایش با خداوند و درخواست هدایت و نیازهای معنوی و هدایتی از خداوند بپردازد.^۱ بر این اساس در این قسمت از نوشتار به بررسی مهمترین آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد(علیه السلام) پرداخته می شود.

۱-۳. آموزه هدایتی کسب زهد و دوری از دنیاپرستی

از مهمترین آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد (علیه السلام) طلب زهد و ساده زیستی و درخواست هدایت به آخرت طلبی و دوری از دنیاپرستی، عدم حب به دنیا و زیر و زیورآلات فریبنده آن است؛ زهد به معنای نداشتن یا بهره نبردن از نعمت های الهی و حرام کردن حلال های خداوند بر خود نیست، بلکه به معنای دل نبستن و مشغول نشدن به دنیا و هر امر غیر الهی ای است که انسان را از توجه به خداوند و نفس خویش - که مرکب سیر الی الله است - باز می دارد.^۲

یکی از مهم ترین گرفتاری های بشر حب دنیا و دنیا پرستی و علامه به زیورآلات آن است، از نظر امام سجاد نیز بزرگترین عامل دوری از یاد خدا و منحرف شدن از راه راست حب دنیا و مکر و حيله و فریب آن است است که انسان به دلیل آنکه ولیده همین عالم و اصل نشئه او از دنیاست، نسبت به آن

۱. کرمانی، دعا و نیایش، ص ۲۲.

۲ - حاتمی، تعریف زهد و ارکان آن در در نگاه معصومان، ص ۵۵.

علاقه‌مند می‌شود؛ اگر محبت انسان به دنیا جنبه افراط در پیش بگیرد نه تنها انسان را از صراط مستقیم منحرف می‌کند، بلکه باعث به هلاکت افتادن انسان در دنیا و آخرت و عدم هدایت او می‌شود بر همین اساس است که در فراز اول مناجات الزاهدین آموزه هدایتی زهد است اینکه خداوند انسان را به سمت آخرت هدایت کند و از دوستی با دنیا برحذر دارد، مورد توجه امام سجاد (علیه السلام) بوده است و لذا امام این گونه هدایت دوری از دنیاگرایی را طلب می‌کند:

«إِلٰهِي أَسْكَنْتَنَا دَارًا حَفَرَتْ لَنَا حُفْرَ مَكْرِهَا، وَعَلَقْتَنَا بِأَيْدِي الْمَنِيَا فِي حَبَائِلِ غَدْرِهَا، فَالَيْكَ نَلْتَجِي مِنْ مَكَائِدِ خُدَعِهَا، وَبِكَ نَعْتَصِمُ مِنَ الْأَعْتِرَارِ، بِزَخَارِفِ زِينَتِهَا، فَإِنَّهَا الْمُهْلِكَةُ طُلَابِهَا، الْمَتْلِفَةُ حُلَالَهَا، الْمَحْشُوءَةُ؛^۱ خدایا ما را در خانه ای جا داده ای که سر راه ما گودالهای نیرنگ را کنده و در دامهای فریب خود ما را به چنگال های مرگ آویخته پس به سوی تو پناه آوریم از دامهای فریبش و به تو نگهداری جوییم از مغرور شدن به زر و زیور آراسته اش زیرا که دنیا جویندگانش را به هلاکت اندازد و واردین خود را نابود کند»

در این فراز از مناجات الزاهدین، شدیداً از دنیاپرستی و دل بستگی به دنیا و متاع دنیایی مذمت به عمل آمده و به عنوان لعب و لهو و متاع غرور، معرفی شده که اشتغال به آن در شأن مؤمنین نیست و محبت و گرایش به آن منشأ همه بدی ها معرفی شده است و باید جداً از آن اجتناب کنند.^۲

آموزه هدایتی زهد و دوری از دنیا پرستی به این دلیل است که زهد انسان را از آسیب‌های حب دنیا دور کند و باعث غفلت انسان از آخرت نمی‌شود در نتیجه انسان سعادت‌مند می‌شود اما اگر این آموزه هدایتی مورد توجه انسان واقع نشود و به دنیا دل ببندد و علاقه به زینت آلات و زیبایی‌های آن

^۱ - قمی، مفاتیح الجنان، مناجات الزاهدین، فراز اول.

^۲ - بهشتی، به سوی بیداری، ص ۱۸۹.

مغرور شود، او را از آخرت و کارهای خیر باز بدارد، نه تنها هدایت نمی یابد ناپسند است بلکه موجب هلاکت انسان خواهد شد.^۱

از دیدگاه امام سجاد (علیه السلام) انسان در دنیا، همانند کسی است که در مکانی ترسناک و درون گرداب هلاکت افتاده است. انسان در برابر دام فریب دنیا، پناهی جز خدا ندارد. به همین علت است که مقام زهد و وارستگی از دنیا را باید از خدا طلبید. آدر مناجات الزاهدین در اولین فراز به دوری از دوستی دنیا تأکید شد و در آخرین فراز نیز حضرت سجاد(علیه السلام) بار دیگر دوری از دوستی دنیا را از خداوند خواستند آن جا که می فرماید :

«أَخْرِجْ حُبَّ الدُّنْيَا مِنْ قُلُوبِنَا، كَمَا فَعَلْتَ بِالصَّالِحِينَ مِنْ صَفْوَتِكَ، وَالْأَبْرَارِ مِنْ خَاصَّتِكَ، بِرَحْمَتِكَ يَا

أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ، وَ يَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ^۲؛ دوستی دنیا را از دل‌های ما بیرون کن چنانچه درباره برگزیدگانت و نیکان از خواص درگاهت چنین کردی به رحمت ای مهربانترین مهربانان و ای کریم ترین کریمان». زهد یا ساده زیستی و به عبارت دیگر پرهیز از تجمل گرایی، از راهکارهای مقابله با حب دنیا در مناجات الزاهدین است که البته در روایات معصومین (علیهم السلام) و سیره علماء اسلام بسیار بر دوری از تجملات و رعایت ساده زیستی تأکید شده است.^۴

سر اهمیت زهد در این است که اشتغال به مادیات و لذات هر چند حلال انسان را از توجه به حقیقت وجود خود که همان نفس و جان اوست، باز می دارد و مانع تعالی و تکامل روحی و هدایت می شود. لذا در اکثر انسان ها رسیدن به تکامل و هدایت با پرهیز از بهره مندی های مادی همراه است،

^۱ - جوادی آملی ، دنیا شناسی و دنیا گرایی در نهج البلاغه ، ص ۱۴ .

^۲ - مصباح، سجاده های سلوک، ج ۲، ص ۳۸۳-۳۴۳.

^۳ - قمی، مفاتیح الجنان، مناجات الزاهدین ، فراز آخر.

^۴ - حاتمی، تعریف زهد و ارکان آن در در نگاه معصومان ، ص ۵۵.

از سوی دیگر داشتن ثروت و مکنت، به معنای استفاده از آن نیست و کم نبودن افرادی که با وجود ثروت فراوان، در استفاده و بهره بردن از لذائذ مادی به حداقل ممکن بسنده می کردند. و اموال خود را در امور خیر انفاق می کردند.^۱

۲-۳. آموزه هدایتی کسب تقوا و پاکی

یکی دیگر از مهمترین آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد (علیه السلام) درخواست تقوا (خودنگهداری) و پاکی (عصمت) است؛ زیرا تقوا یک صفت روحانی و باطنی است و قبل از هر چیز باید در قلب و جان انسان مستقر شود، و ممکن است مدعیان بسیار و متصفان کم داشته باشد، بنابراین هدایت انسان به سمت کسب تقوا سبب کسب عصمت و پاکی انسان از گناهان می شود زیرا تقوا، همراه نیکی است و نیکی، یعنی پارسامنتی؛ یعنی در هر کاری از مسیر اصلی و قانونی آن وارد شدن؛ نه از راه خلاف، گناه و جرم^۲؛ و لذا می توان گفت تقوا و پاکی ملازم هم هستند و از درجه تقوا و خلوص نیت و پاکی و صفای افراد می توان میزان هدایت آنها را فهمید.^۳

امام سجاد (علیه السلام) در فرازی از مناجات الزاهدین خالصانه از خداوند درخواست پارسامنتی و تقوای درونی و پاکی می کند و چنین با خداوند نجوا می کند: «بِالْأَفَاتِ، الْمَشْحُونَةُ بِالنَّكَبَاتِ، إِلَهِي فَزَهِّدْنَا فِيهَا، وَسَلِّمْنَا مِنْهَا بِتَوْفِيقِكَ وَعِصْمَتِكَ^۴؛ آکنده است از بلا و زیان و پر است از رنج و سختی خدایا پس ما را در دنیا پارسا کن و ما را به وسیله توفیق و نگهداری خود از شرورش سالم بدار».

آموزه هدایتی تقوا از والاترین کمالات معنوی جهت هدایت افراد در مناجات الزاهدین امام سجاد

^۱ - مصباح یزدی، پند جاوید، ج ۱، ص ۲۹۹.

^۲ - فقیهی، تقوا و آثار تربیتی آن، ص ۲۲.

^۳ - طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۸، ص ۴۹۰.

^۴ - قمی، مفاتیح الجنان، مناجات الزاهدین، فراز سوم.

ذکر شده است از نظر امام سجاد و همچنین از منظر آموزه های وحیانی خداوند زاهدین افراد باتقوایی هستند و چنین افرادی همیشه خداوند را مد نظر دارند لذا پارسایان کسانی هستند که همیشه با خدا هستند و حضور خدا را در کنار خود احساس می کنند و از هدایت خداوند بهره مندند: «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا^۱، همانا خداوند با کسانی است که تقوا پیشه کنند» قرآن کریم بارها و با تأکید فراوان، یک سری پیامها و اوامر الهی را جهت هدایت به انسانها ابلاغ می کند؛ پیامها و اوامری از قبیل: چشمانتان را باز کنید، فکر و اندیشه خود را به کار اندازید، از حواس خود به درستی بهره بگیرید، در خلقت آسمانها و زمین بیندیشید، در زمین سیر کنید و سرگذشت پیشینیان را ببینید و تقوا پیشه کنید.^۲ همه اینها در جهت کسب آموزه هدایتی تقوا است و در مناجات الزاهدین مورد توجه حضرت قرار داشته است.

۳-۳. آموزه هدایتی اطاعت از فرمان حق

یکی دیگر از آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد (علیه السلام) اطاعت و فرمانبرداری از اوامر و نواهی الهی است. امام سجاد به وسیله مناجات خواندن از دستورات خداوند اطاعت می کرد و به وسیله همین مناجات ها به افراد جامعه خویش اطاعت کردن از دستورات حق را تعلیم می داد و مادامی که آدمی از فرامین حق پیروی کند در مسیر حقیقت و تکامل و قرب الهی هدایت می یابد پی می توان گفت که یکی از آموزه های هدایتی در مناجات الزاهدین اطاعت پذیری انسان از دستورات حق است و این امر هم با تربیت الهی ملازم است زیرا تربیت الهی در گرو اطاعت از فرمانهای الهی است.

^۱ - نحل: ۱۲۸.

^۲ - الهامی نیا، اصول اخلاق اسلامی، ص ۲۵.

امام سجاد (علیه السلام) در فرازی از مناجات الزاهدین فرمودند: « وَأَنْزَعْنَا جَلَابِيبَ مُخَالَفَتِكَ، وَتَوَلَّ أُمُورَنَا بِحُسْنِ كِفَايَتِكَ^۱؛ و بیرون آر از بر ما جامه های مخالفت و نافرمانیت را و با حسن کفایت خود امور ما را سرپرستی فرما» بر اساس این فراز از مناجات الزاهدین می توان دریافت که بین هدایت و اطاعت ارتباط مستقیم برقرار است هر چقدر انسان از مخالفت با فرمان خداوند بپرهیزد و به اطاعت از او مشغول شود به عنوان مثال نماز واجب را به طور منظم و سر وقت به جا آورد، روزه بگیرد و زکات و ... را نیز انجام دهد مسلم است چنین کسی به سبب محبت به خداوند این اعمال را از سر شوق اطاعت می کند و انجام می دهد و از هدایت حقیقی بهره مند است و در مقابل به واسطه همین هدایت از محرّمات پرهیز می کند. بر این اساس می توان گفت که مناجات با خداوند به نوعی اطاعت کردن از خداوند است و وقتی که نیکی و فضل الهی بر اساس صفت رحمانیت خداوند به انسان ها می رسد میزان اطاعت کردن آنها و تربیت الهی آنها نیز فزونی می یابد.^۲

۴-۳. آموزه هدایتی درخواست رحمت و محبت خداوند

یکی دیگر از آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد (علیه السلام) درخواست رحمت و محبت خداوند است، رحمانیت و رحیمیت خداوند متعال، بنیاد هستی است؛ زیرا خدا با دو صفت «رحمانیت و رحیمیت» هستی را آفریده و سامان داده است تا جایی که نخستین صفات ظاهر از اسماء و صفات الله، دو اسم مشتق از رحمت الهی «رحمان و رحیم» بوده است.^۳ رحمانیت و رحیمیت خداوند متعال از نگاه امام سجاد (علیه السلام) از جایگاه بلند و مقام بس رفیع برخوردار است تا جایی که در مناجات الزاهدین به این دو صفت اشاره کرده است و آنها را مایه جلب محبت انسانیه خداوند دانسته

^۱ - قمی، مفاتیح الجنان، مناجات الزاهدین، فراز چهارم.

^۲ - هاشمی رفسنجانی، فرهنگ قرآن، ج ۳، ص ۵۰۴.

^۳ - مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۲۲

است.

محبت یک میل، کشش و رابطه‌ی دوسویه میان محب و محبوب (خداوند و انسان) است که مطابق و ملایم با طبیعت دو طرف است که با رسیدن به آن به ابتهاج و سرور دست خواهند یافت.^۱

امام سجاد (علیه السلام) در فرازی از مناجات الزاهدین فرمودند:

« وَأَوْفِرْ مَزِيدَنَا مِنْ سَعَةِ رَحْمَتِكَ، وَأَجْمِلْ صَلَاتِنَا مِنْ فَيْضِ مَوَاهِبِكَ، وَأَغْرِسْ فِي أَفْئِدَتِنَا أَشْجَارَ

مَحَبَّتِكَ، سَهْمِيهِ عَطَايَ مَا رَأَى مِنْ رَحْمَتِكَ وَسِعِ خُودَ افْزُونِ غِرْدَانِ وَجَائِزِهِ هَايَ مَا رَأَى مِنْ سِرْچَشْمِهِ پَرْفِيضِ مَوَاهِبَتِكَ نِيكُو غِرْدَانِ وَبَنَشَانِ دَر دِلْهَائِي مَا دَر خَتَائِي مَحَبَّتَتِكَ رَا ».

بر این اساس می توان گفت آموزه هدایتی محبت و درخواست رحمت خداوند و کمک خداوند در عهده‌داری و تدبیر کارهای انسان، درخواست عطای درک لذت انس با خدا سبب محبت انسان به او و لقاء و شهود جمال کبریایی‌اش می شود.^۲

۵-۳. آموزه هدایتی کسب معرفت رب

یکی دیگر از آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد (علیه السلام) کسب معرفت رب است؛ انسان قبل از اینکه پا به این دنیا بگذارد بهره ای درک حضوری خداوند و معرفت به او را داشته است و براساس فطرت پاک الهی به این دنیا می آید و سپس بر اثر هدایتی که خداوند برای هر شیء یا موجودی بر اساس آیات قرآن^۳ قرار داده است؛ او را هدایت کرده اما از آنجا که انسان موجودی است دارای عقل و شعور، خداوند هدایت تکوینی او را با هدایت تشریحی او به وسیله پیامبران همراه و همگام کرده است که اگر از آن مسیر منحرف نشود مسلماً به مقصد خواهد رسید. لذا هدایت تکوینی و هدایت

^۱ - قرشی، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۹۲.

^۲ - مصباح، سجاده‌های سلوک، ج ۲، ص ۳۸۳-۳۴۳.

^۳ - طه : ۵۰.

تشریحی انسان در مرحله اول در جهت کسب معرفت پروردگار است. زیرا معرفت رب سبب سعادت و عاقبت به خیری انسان می شود و لذا به همین دلیل است که امام سجاد در مناجات الزاهدین به این موضوع مهم اشاره نموده و آن را از خداوند درخواست می نماید:

«وَأَتَمِّمْ لَنَا أَنْوَارَ مَعْرِفَتِكَ^۱، و کامل گردان بر ما انوار درخشنده معرفتت را و بچشان»

در قرآن نیز آمده است که عدم معرفت به خداوند انسان را از هدایت به طریق مستقیم باز می دارد و باعث فراموشی خداوند میشود و، رفته رفته گناه و بی معرفتی در جان و قلوب و افکار انسان ظاهر می شود و موجب تغییر هویت و قلب سلیم او می گردد و باعث می شود که انسان به نوعی به سوی مسخ شدگی و خدافراموشی و خودفراموشی کشیده شود و به لبه پرتگاه سقوط برسد و هدایت نشود.^۲ لذا یکی از آموزه های هدایتی در مناجات الزاهدین دستیابی به معرفت رب است که آثار بی شماری برای انسان دارد، شناخت هر فعل و معلولی از راه معرفت به فاعل و آفریدگار آن: این راه، بهترین است، زیرا ما را از حقیقت به رقیقت و هدایت و از کامل به ناقص می رسلند؛ البته پیمودن این راه در توان همگان نیست.^۳

۶-۳. آموزه هدایتی کسب عفو و آمرزش

یکی دیگر از آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد (علیه السلام) کسب عفو و آمرزش است؛ عفو و گذشت در حقیقت به معنای چشم پوشی، بخشایش، بخشودن، عفو و درگذشتن

^۱ - قمی، مفاتیح الجنان، مناجات الزاهدین، فراز چهارم.

^۲ - مصباح یزدی، معارف قرآن، ص ۳۶.

^۳ - جوادی آملی، تفسیر انسان به انسان، ص ۷۸.

است،^۱ در اصطلاح دینی نیز عفو حالتی است که چنانچه انسان آن را داشته باشد، با وجود دیدن عیب ها و اشتباه های دیگران، از آن می گذرد.^۲

حضرت امام سجاد در این مناجات به انسان آموزش می دهد کسی که به دنبال انتقام گرفتن نباشد و اهل بخشش باشد مسلماً خداوند او را از نیکان محسوب می کند و کسی که نیک و متقی باشد از هدایت خداوند بهره مند کی شود؛ در قرآن نیز خداوند تعالی کسانی را که از لغزشها و خطاهای دیگران می گذرند اهل تقوا می داند و با تعبیر «محسنین» آنها را می ستاید و در وصف آنها چنین فرموده است: «... وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»^۳؛ و خشم شدید (خود) را فرو می برند؛ و از مردم در می گذرند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد».

در تفسیر آیه چنین آمده است که: «کظم» در لغت به معنی بستن سر مشکی است که از آب پر شده باشد، و بطور کنایه در مورد کسانی که از خشم و غضب پر می شوند و از اعمال آن خودداری می نمایند به کار می رود. «غیظ» به معنی شدت غضب و حالت برافروختگی و هیجان فوق العاده روحی است، که بعد از مشاهده ناملایمات به انسان دست می دهد. حالت خشم و غضب از خطرناکترین حالات است و اگر جلوی آن رها شود، در شکل یک نوع جنون و دیوانگی و از دست دادن هر نوع کنترل اعصاب خود نمایی می کند، و بسیاری از جنایات و تصمیم های خطرناکی که انسان یک عمر باید کفاره و جریمه آن را بپردازد در چنین حالی انجام می شود، و لذا در آیه فوق آموزه هدایتی عفو سبب هدایت انسان به سوی نیکی ها است.^۴

۱ - دهخدا ، فرهنگ لغت دهخدا ، ذیل واژه گذشت.

۲ - معین ، فرهنگ لغت معین ، ص ۱۹۸.

۳ - آل عمران : ۱۳۴.

۴ - مکارم شیرازی، تفسیر نمونه ، ج ۳ ، ص ۹۷.

حضرت سید الساجدین در فراز پایانی مناجات الزاهدین چنین فرمودند: **وَأَذِقْنَا حَلَاوَةَ عَفْوِكَ وَلَذَّةَ مَغْفِرَتِكَ، وَ أَقْرِرْ أَعْيُنَنَا يَوْمَ لِقَائِكَ بِرُؤْيُوتِكَ**؛ به ما شیرینی عفو و لذت آمرزشت را و دیدگانمان را در روز قیامت به مشاهده جمالت روشن کن»

رسول خدا (صلی الله علیه و آله) از این صفت پسندیده به عنوان بهترین اخلاق دنیا و آخرت یاد کرده، می فرماید: **«الَا أَخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ خَلَاتِقِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ؟ الْعَفْوُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ، وَ تَصَلُّ مِنْ قَطَعَكَ، وَالْإِحْسَانُ إِلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْكَ، وَ أَعْطَاءُ مَنْ حَرَمَكَ**؛ می خواهید شما را به بهترین اخلاق دنیا و آخرت خبر دهم؟ آن اخلاق این است: از کسی که به تو ستم کرده، درگذری، با خویشاوندی که از تو بریده، پیوند برقرار کنی، به کسی که نسبت به تو بدی کرده، نیکی کنی و به کسی که تو را محروم کرده، بخشش کنی».

^۱ - قمی، مفاتیح الجنان، مناجات الزاهدین، فراز پنجم.

^۲ - مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۹، ص ۳۹۷.

نتیجه گیری

امام سجاد (علیه السلام) مفسر آگاه قرآن و پیشوای مناجات کنندگان است و به زیبایی به مناجات و راز و نیاز با خداوند می پردازد یکی از عارفانه ترین مناجات ایشان، مناجات الزاهدین نام دارد، که پانزدهمین از دعاهای خمس عشر می باشد که در فارسی به مناجات پارسایان معروف است. در کتاب های مختلفی مانند: صحیفه ثانیة سجادیة، بحارالانوار و مفاتیح الجنان آمده است در آن مضامینی در نكوهش دنیا و معرفی دنیا اینکه محل فریب و نیرنگ، خدعه و مکر است و همچنین در این مناجات امام درخواست مقام زهد و ترک دنیا را دارد و از خداوند می خواهد حب به دنیا نداشته باشد و درک لذت انس با خداوند و لقاء و شهود جمال خداوند نصیب او شود. صاحب بحارالانوار زمان خواندن این مناجات نامه را شب جمعه تعیین نموده است.

همه مناجات امام سجاد (علیه السلام) مملو از آموزه ها و نکات هدایتی هستند، از طرفی یکی از موضوعات مهم در جامعه امروزی نیاز انسان ها به کسب هدایت و آموزه های هدایتی است. در میان معصومین (علیهم السلام)، حضرت سجاد (علیه السلام) سبک و سیاق متفاوتی در جهت هدایت مردم داشتند و آن بیان آموزه های هدایتی در قالب مناجات بود.

ادعیه و مناجات امام سجاد همانند سایر ادعیه و مناجات هایی که در قرآن و یا از سوی اهل بیت آمده اند تنها در جهت رفع گرفتاری ها و بلاها و یا حاجات مادی نیست. بلکه فراهایی از آنها خالی از هر گونه نیاز مادی است بلکه بیشتر به جنبه معنوی مخصوصا بعد هدایتی و عبادی اشاره دارند، بنابراین انسان باید فراغتی برای خود بگذارد و علاوه بر وظایف عبادی مختصری که واجب هستند، به مناجات عبادت و نیایش با خداوند و درخواست هدایت و نیازهای معنوی و هدایتی از خداوند بپردازد. مهمترین آموزه های هدایتی مناجات الزاهدین امام سجاد (علیه السلام) عبارتند از: ۱. آموزه هدایتی کسب زهد و دوری از دنیاپرستی ۲. آموزه هدایتی کسب تقوا و پاکی ۳. آموزه هدایتی اطاعت از

فرمان حق ۴. آموزه هدایتی درخواست رحمت و محبت خداوند۵. آموزه هدایتی کسب معرفت رب ۶.

آموزه هدایتی کسب عفو و آمرزش.

فهرست منابع و مآخذ

*قرآن مجید . ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیه، ۱۴۱۴هـ.ق.
۲. اسدی گرمارودی ، اسدالله ، راز و رمز نیایش، قم: نشر سبحان ، چاپ هفتم، ۱۳۹۳.
۳. الهامی نیا، علی اصغر، اصول اخلاق اسلامی، تهران، نشر سپهر اندیشه، چاپ اول ، ۱۳۸۳.
۱. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران : انتشارات دانشگاه، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۲. بهشتی، ابوالفضل، به سوی بیداری، قم ، نسیم بهشت ، ۱۳۸۶ هـ.ش.
۳. جوادی آملی، عبدالله ، تفسیر انسان به انسان ، قم : نشر اسراء ، ۱۳۸۵
۴.، دنیا شناسی و دنیا گرایی در نهج البلاغه، قم : اسراء، ۱۳۸۶هـ.ش.
۵. حاتمی، حبیب ، تعریف زهد و ارکان آن در کلام معصومان ، پژوهش نامه مذاهب اسلامی، سال سوم ، شماره ششم ، ۱۳۹۵.
۶. حمیری، نشوان بن سعید، شمس العلوم، قم : نشر دارالفکر ، ۱۳۸۶هـ.ش.
۷. داوودی لیپائی ، لیلا ، هادیان به سوی ملکوت ، تهران : نشر میراث فرهیختگان ، چاپ اول ، ۱۳۹۷
۸. دهخدا، علی اکبر ، لغتنامه دهخدا، تهران : نشر دانشگاه ، ۱۳۷۷.
۹. راغب اصفهانی، محمد بن حسین، مفردات الفاظ قرآن ، قم : نشر هاجر ، ۱۳۸۵.
۱۰. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، تهران: انتشارات اسلامی، مترجم: محمدباقر موسوی گرمارودی، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۱۱. طبرسی، فضل بن حسن ، مجمع البیان ، قم : نشر مکتبه النجفی مرعشی، ۱۴۰۳هـ.ق.
۱۲. فراهیدی، خلیل بن احمد ، العین ، بیروت : دارالفکر ، ۱۴۰۸ .

۱۳. فقیهی، علی نقی، تقوا و آثار تربیتی آن ، ماهنامه تربیت ، آبان ماه ۱۳۶۵، شماره ۱۲
۱۴. قرشی، سید علی اکبر؛ قاموس قرآن، دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۷۱ ش، تهران،
۱۵. قمی، شیخ عباس، مفاتیح الجنان، نشر مشعر، قم، ۱۳۸۷ ش
۱۶. کرمانی ، محمد، دعا و نیایش ،مشهد : آستان قدس رضوی ، چاپ چهارم ، ۱۳۸۸.
۱۷. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، دار إحياء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق
۱۸. مصباح یزدی ،محمد تقی ، معارف قرآن ،تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر ، چاپ هجدهم،
۱۳۹۶.
۱۹.،پند جاوید ، قم : مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ،
۱۳۸۰
۲۰.، سجاده‌های سلوک: شرح مناجات‌های حضرت سجاد(ع)،
انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ۱۳۹۰ش
۲۱. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران ، انتشارات امیر کبیر ، ۱۳۷۶ هـ.ش.
۲۲. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه ،۱۳۷۶.
۲۳. هاشمی رفسنجانی ، علی اکبر ، فرهنگ قرآن ، قم : نشر دفتر تبلیغات حوزه اسلامی قم ،
۱۳۸۲
- ۲۴.